

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

DUNYOVIY DAVLATDA SHAXS ERKINLIGINI TA'MINLASHNING MA'NAVIY-AXLOQIY MODELLARI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA

A.Yembergenov,
NDPI Milliy go'ya,
ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi kafedrasi dotsenti, P.i.k

Annotatsiya: Bu maqolada dunyoviy davlatda shaxs erkinligini ta'minlashning ma'naviy-axloqiy modellari haqida so'z etiladi.

Tayanch so'zlar: din, diniy tashkilotlar, shaxs erkinligi, ma'naviy-axloqiy modellar, siyosat, omil.

Har qanday davlatning konstitusiyaviy rivojlanishidagi eng muhim masalalardan biri bu davlatning dinga munosabatidir. Diniy tashkilotlar va davlat hokimiyati organlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar mexanizmini o'z vaqtida ishlab chiqish jamiyat hayotini demokratlashtirish jarayonida mas'uliyatli munosabatning tarkibiy qismi, fuqarolar tinchligi va siyosiy barqarorlikka yerishishning zarur shartidir.

Zamonaviy dunyo mamlakatlari dinga munosabatiga ko'ra uch turga bo'linadi: birinchi turga Buyuk Britaniyaning namunali mamlakatlari kiradi, ular rasmiy davlat dini tan olinganiga qaramay, asosan dunyoviy huquq bu mamlakatlarda amal qiladi, cherkov va diniy tashkilotlar ko'proq erkinlik va huquqlarga ega, ularda diniy ta'lim maktablarda ruxsat etiladi yoki majburiydir. Bu davlatlarga AQSH, Italiya, Ispaniya, Polsha va boshqalar kiradi.

Ikkinchi tur - Germaniyaning namunali mamlakatlari bo'lib, ularda davlat va din qat'iy ajratilganligiga qaramay, davlat va din o'rtasidagi diniy ittifoq kooperativdir. Maktablar diniy muassasalardan rasman ajratilgan, biroq so'nggi yillarda bu mamlakatlardagi boshlang'ich va o'rta maktablarda diniy ta'lim joriy qilingan. Shuningdek, ayrim mustaqil islom davlatlarida diniy tashkilotlar fuqarolik huquqi sohasida shu tarzda faoliyat yuritadilar. Dunyoviylikning bu turi Germaniya, Fransiya, Rossiya, Turkiya, Hindistonda davlat-cherkov munosabatlari tizimida amal qiladi. Bu mamlakatlarda dunyoviylik dinsiz yoki dahriylikni anglatmaydi va bu davlatlarning rahbarlari o'zlarining dindorligini va o'z mamlakati diniga hurmatlarini yashirmaydilar.

Uchinchi tur - sobiq tip Sovet davlati, unda:

- din (cherkov) shaxsiy va shaxsiy munosabatlar muhiti sifatida davlatdan alohida bo'lib, u bilan mohiyatan materialistik va ateistik mafkuraga asoslangan davlat o'rtasida konstruktiv munosabatlar bo'lmagan, diniy mafkura bilan kurash olib

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍŃ INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

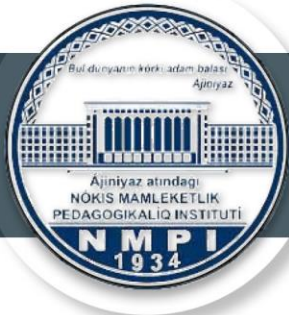
borilgan, dunyoqarashning birinchi darajasi va kommunistik mafkura muxolifi sifatida.

- murosasiz qarama-qarshilik bor edi;
- bu dinda kommunistik jamiyat g‘oyalariga yot bo‘lgan o‘tgan davr qoldig‘i sifatida yo‘q qilinishi va uning o‘rniga materialistik va ateistik dunyoqarash paydo bo‘lishi;
- dinga barham berish maqsadida davlat turli mafkuraviy, siyosiy va boshqaruv institutlarini shakllantirdi;
- cherkovlar va diniy tashkilotlar hech qanday davlat va mamlakat ishlariga, hatto fuqarolarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash bilan ham shug‘ullanmagan;
- diniy tuzilmalar xo‘jalik faoliyati, mulkchilik va mulkchilikka qonuniy huquqqa ega bo‘lmagan;
- diniy tuzilmalar diniy kitoblar va diniy nashrlarni chop etish va nashr etish huquqidan mahrum etildi;
- ular dinni cherkovdan tashqarida targ‘ib qilish huquqiga ega emas edilar;
- madrasa va diniy institutlar qurishga, hatto kutubxonaga ega bo‘lishga ham haqlari yo‘q edi¹.

O‘zbekiston Respublikasi ikkinchi turdagi dunyoviy davlatlarga mansub. Mamlakatimizda davlat sovet davridagidek dinni fuqarolarning ijtimoiy hayotidan butunlay olib tashlagani yo‘q. Davlat diniy tashkilotlar bilan madaniy-ma’naviy-axloqiy jihatdan yaqin hamkorlik qiladi, dinni madaniyatning muhim ustuni sifatida e’tirof etilishi diniy birlashmalarning ijtimoiy-madaniy faoliyati uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shunday qilib, dinlarning ijtimoiy munosabatlarining tartibga soluvchi va meyoriy xususiyati hisobga olinsa, din va siyosiy institutlar juda murakkab munosabatlar tarmog‘iga ega. Bu munosabatlarning tabiati ham siyosiy tizimning xususiyatiga qarab turli yo‘nalishlarda rivojlanadi. Agar yuqorida sanab o‘tilgan omillarni hisobga oladigan bo‘lsak, din va siyosat o‘rtasidagi munosabatni “o‘zaro ta’sir”, “qarama-qarshilik” va “vazifalar taqsimoti” shaklida ajratib ko‘rsatish mumkin. Konstitutsiyamizning 33-moddasida: “Har kim fikrlash, so‘z va e’tiqod erkinligi huquqiga ega”² ekanligi, 35-moddada esa “Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har kim xohlagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e’tiqod

¹ Асад Талал. Возникновение секулярного: Христианство, ислам, модерність. М. Новое литературное обозрение 2020. - 376с.

² O‘zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi. Internet manbaa, URL : <https://lex.uz/docs/-6445145>. Murojaat sanasi: 01.05.2023.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi”³ tamoyili mustahkamlandi.

Davlat-din munosabatlarining batafsil tasnifi siyosatshunos Jeff Hayns tomonidan "Din global siyosatda" kitobida taqdim etilgan. U davlat-din munosabatlari modellarini quyidagicha tasniflaydi: konfessional model (Eron, Saudiya Arabistoni, Afg‘oniston, Sudan); umumiy diniy model (AQSH va Indoneziya); rasmiy maqomga ega bo‘lgan din modeli (Angliya, Daniya, Norvegiya); liberal dunyoviy model (Niderlandiya, Turkiya, Hindiston, Gana); Marksistik dunyoviy model (Xitoy, Albaniya, sobiq SSSR, Shimoliy Koreya)⁴.

Yuqoridagi tasnif D.Vesterlend va K.Xallenkroys tomonidan taqdim etilgan modellar bilan ko‘p umumiy xususiyatlarni birlashtiradi. Bu yerda asosiy farq rasmiy maqomga ega bo‘lgan davlat-din modelining qo‘shilishidir. J.Haynsning fikricha, rasmiy din modeli qo‘llaniladigan mamlakatlarda hukmron tabaqaning dini davlat dini maqomiga ega bo‘lgan (masalan, Angliyadagi anglikan cherkovi). Shunga qaramay, bu mamlakatlar dunyoviylashgan jamiyatga ega. Natijada, davlat tomonidan olib boriladigan siyosatda rasmiy din yoki cherkov deyarli hech qanday rolga ega emas. Masalan: Angliyada Anglikan cherkovi davlat va cherkovning rasmiy dini hisoblanadi⁵.

Shunga qaramay, Angliyada cherkov-davlat munosabatlari zaiflashgan, davlat siyosati butunlay dunyoviy yo‘nalishda olib boriladi. Rasmiy maqomga ega bo‘lgan din modeli bu jihatdan konfessional modeldan farq qiladi⁶.

Ta’kidlash joizki, davlat va din o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qiluvchi ushbu modellarning aksariyati Yevropa-markazli yondashuvdan iborat. Ayrim tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, bu yondashuvlar islom dini yoki Uzoq Sharq dinlari tarqalgan jamiyatlarda davlat-din munosabatlarini tahlil qilish uchun mos emas. Masalan: Islomda din va dunyo ishlarini bir-biridan ajratish masalasi boshqa dinlardan farq qiladi. Xristianlik, islom diniy institutlari (masjid, ibodatxona va boshqalar)ning davlat bilan munosabatlari ham cherkovning davlat bilan munosabatlaridan farq qiladi. Uzoq Sharq dinlari, odatda, cherkovga o‘xshash biron bir tashkiliy diniy

³ O‘zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi. Internet manbaa, URL : <https://lex.uz/docs/-6445145>. Murojaat sanasi: 01.05.2023.

⁴ Государство, религия, церковь в России и за рубежом. Информационно-аналитический бюллетень № 4 (28). М.: РАГС. 2001. - 173с.

⁵ Давыдов И.П., Фадеев И.А. Философско-религиоведческие аспекты канонического права церкви Англии в свете проблемы англиканской идентичности II Религиоведение.-2015.-№ 1.-С. 148-159.

⁶ Козыренко Л.В. Генезис и эволюция Англиканской церкви II Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. -2006. - Т. 24. - № 1-2. - С. 227-242.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

muassasaga ega emas. Shuning uchun bu jamiyatlardagi davlat-din munosabatlarini batafsil tahlil qilish uchun turli yondashuv va modellar zarur.

O‘zbekiston Respublikasining davlat-din munosabatlari modeli yuqorida bayon qilingan davlat-din munosabatlari modellari doirasida tahlil qilinganda, mamlakatimizda liberal dunyoviy model mavjudligi yaqqol seziladi. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining davlat-din modeli dinning milliy siyosatdagi rolga ijobiy munosabatda bo‘lgan yo‘nalishda amalga oshirilmoqda.

Xalqaro inson huquq va yerkinliklari, diniy ye‘tiqod yerkinligi ye‘lon qilingan deklaratsiyalarga nazar tashlaydigan bo‘lsa asosiy inson huquqlari qatorida qayd etilishi bilan bir qatorda, uni faqat jamoat xavfsizligini ta‘minlash nuqtai nazaridan cheklash mumkinligi ta‘kidlangan. Shu ma‘noda Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to‘g‘risidagi Yevropa konvensiyasi 9-moddasining 1 va 2-bandlarida shunday deyilgan:

1. Har bir inson fikrlash, vijdon va din yerkinligi huquqiga ega; bu huquq o‘z dinini yoki e‘tiqodini o‘zgartirish erkinligini, o‘z dini yoki e‘tiqodiga yolg‘iz va boshqalar bilan birga ye‘tiqod qilish, ommaviy yoki shaxsiy ibodatlar, ta‘limotlar, diniy va marosimlarni bajarish erkinligini o‘z ichiga oladi.

2. O‘z dini va qarashlariga e‘tiqod qilish erkinligi qonunda nazarda tutilgan va demokratik jamiyatda faqat jamoat tartibini, jamoat tartibini, sog‘lig‘ini yoki ma‘naviyatini himoya qilish, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish manfaatlarini ko‘zlab zarur bo‘lgan cheklashlarga duchor bo‘lishi mumkin. .

Shularni inobatga olgan holda, ayniqsa, siyosiy-ijtimoiy o‘zgarishlar davrini boshidan kechirayotgan, boshqacha aytganda, o‘tish davridagi yoki demokratlashtirish jarayonini boshdan kechirayotgan jamiyatlarda davlat-din munosabatlarini batafsil tahlil qilish juda muhim. Ayniqsa, o‘tish davrida diniy e‘tiqod erkinligini tartibga solish, diniy birlashmalarni tan olish va ro‘yxatdan o‘tkazish, jamoat xavfsizligini ta‘minlash maqsadida ma‘lum cheklovlar qo‘yish masalalarini tahlil qilish bu borada alohida ahamiyat kasb yetmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi. Internet manbaa, URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>. Murojaat sanasi: 01.05.2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi. Internet manbaa, URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>. Murojaat sanasi: 01.05.2023.
3. Асад Талал. Возникновение секулярного: Христианство, ислам, модернность. М. Новое литературное обозрение 2020. - 376с.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

4. Государство, религия, церковь в России и за рубежом. Информационно-аналитический бюллетень № 4 (28). М.: РАГС. 2001. - 173с.
5. Давыдов И.П., Фадеев И.А. Философско-религиоведческие аспекты канонического права церкви Англии в свете проблемы англиканской идентичности II Религиоведение.-2015.-№ 1.-С. 148-159.
6. Козыренко Л.В. Генезис и эволюция Англиканской церкви II Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. -2006. - Т. 24. - № 1-2. - С. 227-242.

